

նէից, այլ և փնաս մեծ պատճառէ որոց կարօտեցոյ:

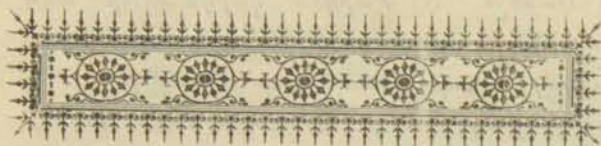
Մատուցեալ ի համբոյր Սրբոյ Աջոյ
Անհատա Տեսնող

եմ ամենախոնարհ արդի

ՄԱՆԱԲԻԱ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՍ.

Պ. Կ.

Ի 17 Հոկտեմ. 1898:

ԿՐԾՆԱԿԱՆ—ԲԱԺԻՆ

ՀԱՆՈՍՏ-ԲԸ ՃԵՄԱՐԻՏ ԱՌԱՔԻՆԵԱԿԱՆ ԿԵՆՆԵՔԻ
ՀԻՄՔՆ ՈՒ ԱՐՄԱՏՆ Է.

Եթէ ուշադրութեամբ դիտենք մեր երիտասարդութեան կեանքը, եթէ ուշի ուշով հետեւենք այսպէս կոչուած ինտելիգենտ երիտասարդների ձգտումներին և այն ամէնին, ինչ որ նրանց մտածութեան և խօսակցութեան նիւթն է կազմում՝ պիտի տեսնենք, որ այդտեղ իշխում է մի տեսակ խորշում և արհամարհանք դէպի կրօնը, դէպի քրիստոնէական հաւատքը: Դրանք կարծես չեն էլ կամենում ի մօտոյ ծանօթանալ այն իրերի, երկրի, հետ, որ ուսուցանում է քրիստոնէական կրօնը, և նրանց այդ անտարբերութիւնը մեծ աղքատութիւն է ունենում իրենց դաւանների կրօնական դաստիարակութեան գործի վերայ: Երանք առ առաւելն թող են տալիս վերջիններիս սովորութեան հպատակելով, դպրոցում կրօնի դասեր առնել, առանց որ և է արժէք ընծայելու այդ դասերին: Երանք արհամարհում են եկեղեցին, թէ և երբեմն սովորութեան դէմ մեղանշած չլինելու համար, հանդիսաւոր տօնօրերին երևում են նորա մէջ: Մտածողութեան այդ տեսակ եղանակի հետեւանքն այն է, որ աւելի և աւելի լայն շրջաններում մուտք է գտնում քրիստոնէութիւնը, եթէ այդ ընդունում են, լոկ քաղաքավարութեան և վախճանութեան սահմանների մէջ պահելու ձրգ.

տու՛մ: Եթէ քրիստոնէութեան մէջ իրօք գտնում են մի վեհութիւն, այդ նրա բարոյականութիւնն է, նրա բարոյական ուսմունքը՝ մի ուսմունք սակայն, որը մեկնում և ձեռկերպում են ըստ իրենց հայեցողութեան և ըմբռնման: Երանք կարծում են, որ ժողովրդին հանած կլինին բարոյականութեան ձանադարհի վրայ, եթէ մարդիկ քաղաքավարութեան կանոններով երթան, վայելուչ կենցաղավարութեան ընտելանան և խուսափեն կոպիտ մոլութիւններից, երբեմն և անտանց իրենց շահերը շօշափելու, մէկին կամ միսին օգնութեան ձեռք մեկնեն՝ սէր և բարիք ցոյց տան: Սակայն եթէ այդ ինտելիգենտները պատմութիւնից փոքր ի շատե ուղիղ տեղեկութիւն ունենային և մարդու վրայ իրական և հոգեբանական տեսակետից նայէին՝ պիտի հասկանային, որ այդ աշխարհահայեցողութեամբ ժողովուրդ կրթելով, առանց կրօնի և քրիստոնէական հաւատքի, նրան գնում են այնպիսի ընթացքի մէջ, որի վախճանը կարող է լինել անհաստեան և հասարակական բարոյական ոյժերի ընդամացումն, անդամալուծութիւն, և ի վերջոյ բարոյական կեանքի կատարեալ քայքայումն:

Կեանքի այդ մօլար, հիւանդոտ ըմբռնումը հիմնուած է մեր մէջ օր օրի վրայ ընդունելութիւն գտնող նիւթապաշտական աշխարհահայեցողութեան (մատերիալիզմ) վրայ, որի համաձայն գիտութիւնն ինքնին պէտք է առանց որ և է կողմնակի պաշտպանի, առանց կրօնի և հաւատքի, ինչպէս ամէն՝ այնպէս էլ մեր բարոյական կեանքի օրէնքները և երևոյթները քննէ և նրանց կազմակերպութիւնն ու ուղղութիւնն տայ: Անտարակոյս գիտութեան օգնութեամբ է որ մենք, ինչպէս մեր կեանքի ֆիզիքական անտեսական՝ այնպէս էլ բարոյական գիտութիւնը և յարաբերութիւնները ուսումնասիրելով, ստեղծում ենք մեզ համար նոր և լաւագոյն պայմաններ, նոր և լաւագոյն ընթացք: Բայց արդեօք գիտութիւնն ըստ ինքեան կամ գիտութեան ստացուածքը կարող է ճշմարիտ առաքինական կեանքի դրաւական լինել, արդեօք միայն բարւոյ գիտութեամբ միջոց և հնարաւորութիւն ունի՞նք կեանքի ամէն եղևէջներում հաւատարմի մնալ մեր պարտքերի կատարման սկզբունքին:

աւելօք լոկ գիտութիւնը բաւական է այս կեանքի բոլոր հակասութիւնները լուծելու: մարտնչողին թիկունք: հալածողին ապաստանարան: տանջողին մխիթարութիւն: յուսահատողին յոյս լինելու: Եթէ այդ ծիշդ է, եթէ ծիշդ է, որ գիտութիւնն ըստ ինքեան առանց հաւատքի այդ ամէնին լրումն տալու կարողութիւն ունի՝ այն ժամանակ պէտք է այդ ապացուցանէ պատմութիւնը և փորձառութիւնը, և քրիստոնէական հաւատքը մի կողմ ձգուի: Բայց պատմութիւնը ընդհակառակն է ապացուցանում. նա ցոյց է տալիս որ ամէն ժամանակների բոլոր քաղաքակրթութեալ ժողովուրդների մեծագոյն մտածողները այսպէս թէ այնպէս բարոյականութիւնը՝ բարոյական ուսմունքը կապիլ են կրօնի կամ հաւատքի հետ. նոյն իսկ մարդկային բանականութեան ամենազարգացած և ամենազօրաւոր ժամանակներում բարոյականի և կրօնի մէջ եղած կապը պահպանուել է, և իրրեան հրաժեշտութիւն ձանաչուել, որ բարոյականութիւնը, առանց հաւատքի զօրաւոր կռուանի՝ ազգերի կեանքի մէջ կորցնում է իւր հիմքը և քայքայուում: մինչև անգամ այսպանում ու ծաղրուում. մինչդեռ այնանգ ուր ձանաչուել և պահպանուել են կրօնն ու հաւատքը և նրանց կապը բարոյականութեան հետ՝ քաղաքակրթութեան հետ համերաշխ է գնացիլ բարոյական զարգացումը և պատմութեան ամենափայլուն շրջանները ստեղծել:

Եւ այդ մենք բնական ենք գտնում: Մենք չենք ուրանում հարկաւ, որ կեանքի մէջ կայ մի շրջան, ուր մարդիկ նոյն իսկ առանց հաւատքի և կրօնի շնորհիւ բնական պայմանների կամ իրենց խառնուածքի տոգորում են մարդասիրական գաղափարներով և մղումն ունենում հերոսական գործերի համար Այդ ձգտումը երիտասարդական հասակին յատուկ վառ երեակայութեան և ոգեւորութեան արդիւնքն է՝ մի հասակ, որն ընդունակ է ազնիւ գաղափարներով առաջնորդուելու: Սակայն մի կողմ թողնելով այն հանգամանքը, որ բուրգական ոգեւորութեամբ կատարուած գործը միշտ հերոսութիւն չէ և կապուած չէ լինում ճշմարիտ առաքինական կեանքի հետ և որ այդ գէպերում սակայ գերիշխող են հանդի-

սանում աւելի ուրիշ գրգիշներ, քան զուտ մարդասիրական գաղափարներ՝ պիտի ստենք, որ այդպիսի ձգտումները, որքան էլ ազնիւ և վսեմ լինեն, եթէ ոչ խաբուսիկ՝ գոնէ ընդհանրապէս վաղանցուկ են և մնացուն զօրութիւն չեն գառնում մարդու մէջ: Երբ աւրիական հասակում ոգեւորութիւնը տեղի է տալիս սառն դատողութեան, երբ մարդոց գործերի և ձեռնարկութիւնների մէջ գլխաւոր դերը խաղում է ոչ թէ կիրքը, այլ խոհականութիւնն ու կռապատութիւնը, երբ վերջապէս նրանք կեանքի և իրերի վրայ դրական աչքով են նայում և ոչ թէ երեւակայութեան ներշնչումներին հետեւում՝ այն ժամանակ անզգալի կերպով դադարում է եռանդը և թուլանում կամքի կորովը այն գաղափարների համար, որոնց սկզբում այնպէս խանդավառութեամբ ձգտում էին. և այդ տեղի է ունենում գրեթէ միշտ այն գէպերում, երբ մարդ առանց կրօնի և հաւատքի է լինում, արհամարհում և ժխտում է նոյա կարեւորութիւնը կեանքի համար: Իրաւամբ է ասում անուանի իրաւաբան Հիլթին, թէ այն մարդը, որն առանց հաւատքի ապրել է մինչև քառասուն տարեկան հասակը և յոռեակն (պեսսիմիստ) չէ դարձել՝ գլխում շատ խելք պիտի չունենայ:—մի խօսք, որ եթէ հեռեականօրէն մտածենք՝ կատարեալ ճշմարտութիւն է պարունակում իւր մէջ, որովհետեւ եթէ չունենանք հաւատ առ մի գերագոյն էակ բոլոր ջանքերը որ մենք մեր գոյութիւնը պահպանելու և ի կատարելութիւն գլխելու համար գործ ենք գնում, մեր գոհողութիւնները և անձնութիւնը, որով լցուցանում ենք մեր անհատական և բնկերական պարտքերը, մեր զրկանքներն ու ձախորդութիւններն, որ յանուն բարւոյն և բարձր գաղափարների յանձն ենք անում՝ իրրեւ անհիմն և անմիտ բաներ պէտք է ներկայանան:

Ընդունենք միանգամ որ Աստուած չկայ, երեւակայենք մեզ, որ ամեղելքը դիպուածի խաղ է և հաւատքը ագիտութեան արդիւնք՝ ինչպէս քարոզում է նիւթապաշտական աշխարհայեցողութիւնը (մի աշխարհայեցողութիւն, որն եւ բուրգական լուսագոյն շրջաններում շատունց յայլմուած է, և միայն

ամէն երկրի թեթեամիտ ինտելիգենտների ուղեղն է պաշարել)։ — այս աշխարհը և մարդկային կեանքը ուրիշ ոչինչ պէտք է լինէր մեզ համար, եթէ ոչ մի առեղծուած։ Իրերի դոյութիւնն ու ընթացքը առանց ծրագրի և նպատակի՝ մի անհոգի ժամացոյց, որ լարուած բանում է իւր ներքին օրէնքների ճշգրտութեան հետեւելով, և ոչ ոք չգիտէ թէ ո՞վ է լարել և ինչո՞ւ։ Մենք չենք հասկանում՝ այդպիսի աշխարհայեցողութիւն ունենալուց յետոյ էլ ինչո՞ւ մեր անհատական և ընկերական պարտքերը կատարենք, քանի որ մեր բոլոր աշխատանքն և ձգտումները ազարդուն են՝ աննպատակ։ Ինչպէս ամբողջ բնութիւնը, ինչո՞ւ ենք կատարելութեան ձգտում, քանի որ կատարելութիւն չկայ, չկայ տեւական կեանք, չկայ յաւիտենականութիւն։ Ինչո՞ւ ենք մեր բոլոր ոյժերը, մեր կեանքը զոհում յանուն ճշմարտութեան, արդարութեան, պարագրի կատարման՝ երբ մահը գերեզման է իջեցնում հաւասարապէս և ընդ միշտ թէ աղին մարդուն և թէ ոճրագործին։ Արդեօք մեր բոլոր առաքինութիւնները ի վերջոյ յիմարութիւններ չպէտք է համարուին (ինչպէս համարում են հետեւական նիւթապաշտները), որով մեզ շատ անգամ նեղութիւնների ենք ենթարկում և զրկում լաւագոյն վիճակից։ Աւելի լաւ և խելացի չպիտի լինէր արդեօք, եթէ մենք ծնուած ենք միայն մի կարճ ժամանակի համար, ամէն բանի մէջ հետամուտ լինել մեր կեանքը հաճոյական գարձանելու։ Մենք կարծում ենք, որ մարդիկ իրական հոգի վերայ կազնած և հետեւականօրէն մտածելով ուրիշ եզրակացութեան դալ չեն կարող։ Բարոյականութիւնը, բառիս ընդարձակ մաքույ, հիմնել լոկ տելեօլոգիայի և մանաւանդ էւոլյուցիայի օրէնքների վերայ, ինչպէս անում են վերջին ժամանակներս ոմանք՝ քարոզել, թէ մենք պէտք է մեր առաքինական յատկութիւնները զարգացնենք, պէտք է առաքինի ապրենք, որովհետեւ այդ կերպով միայն ապահովուում է քաղաքակրթական կեանքի բնական զարգացումը։ քարոզել, թէ որովհետեւ ամբողջ բնութիւնը կատարելութեան է դիմում, ուստի մարդկութիւնն ևս իրրեւնրա վերջին ժառանգը «կոչուած» է կատարել-

ութեան դիմելու։ Թէ անհատը պիտի զոհէ իւր շահերը ընդհանուրի շահերին, զոհէ իւր անձն ընդհանուրի պահպանութեան համար՝ խիստ դրաւիչ և ուղեորիչ վարդապետութիւններ են, որոնցից մենք պէտք է լաւագոյնս օգտուենք։ սակայն եթէ խնդրի խորը նայենք՝ հեռուն խօսքեր են դրաւ միայն։

Այդպէս քարոզել մարդ առած էակին բոլորովին չճանաչել է նշանակում։ Զոհեմ իմ բոլոր կարողութիւնները, իմ կեանքը, որովհետեւ այդ է մարդկութեան կեանքի և քաղաքակրթութեան զարգացման պահանջը, որովհետեւ աղաղակ սերունդներն աւելի բախտաւոր կլինեն, աւելի նաւոր վայելքներ կունենան, այդ արդէն չափազանց մեծ պահանջ է, որին աշխարհի վերայ ապրող հոգեղեն մարդը համակրակել երբեք չէ կարող։ Այդ գուցէ մի քանի Պիւթագորեան փիլիսոփաների միայն մտաւելի լինի, որ նոյնպէս խիստ ատրակտաւոր է։ Էւոլյուցիայի ուսումը խիստպէս քրիստոնէական վարդապետութեան մի յայթանայն է, որովհետեւ քրիստոնէական գերազոյն սկզբունքը մարդկային ազգի կատարելութիւնն է, և այդ տեսակետից Դարվինի տեսութիւնը մի զօրաւոր հարուած է նիւթապաշտ ընկերավորական զգացական (սենսուալիստ) «բարոյականութեան» դէմ։ սակայն նա կենսական նշանակութիւն ստանալ չի կարող, եթէ նոյա խոստացած կատարելութիւնը ամբողջ մարդկութեան համար երջանկութիւն և երանութիւն չէ բերում կրկնում ենք, եթէ մենք իրերի վերայ դրական աչքով նայենք և հետեւականօրէն մտածենք՝ պիտի համոզուենք, որ առանց հաւատոյ զօրաւոր կոտանի չենք կարող ճշմարիտ առաքինի կեանք վարել և առաքինի սերունդներ զարգացնել։ պէտք է ունենանք այդ համոզումը, եթէ առաքինութիւնը կատակերգութիւն չէ, կամ լոկ խոհական կենցաղագիտութեան օրէնք մեզ համար՝ մի զգուշաւոր վարմունք մեր յարաբերութիւնների մէջ, որպէս զի մեր կեանքը հաճութիւններով ապահովուած լինի։

Այն առաքինութիւնը, որ պահանջում է քրիստոնէական հաւատքը, պիտի դարձադրուի ամէն տեղ և ամէն պարագայի մէջ՝ անկախ կեանքի յարաբերութիւններից և տնտեսական

նկատու մներից, նոյն իսկ այնտեղ, ուր նրա կիրառութիւնը ամենամեծ և ամենածանր զոհարարութիւնների հետ է կապուած, այն նաև մահուան վտանգ է սպառնում: Այն առանց հաւատքի այգայիսի մի հոգեկան մեծութիւն հնարաւոր չէ, որ զարգանայ: Առանց Աստուծոյ գաղափարի առաքինութիւնը մեծահոգութիւնը անձնուիրութիւնը հաւատարիմ պարտաճանաչութիւնը՝ առնուազն կարճատևութիւն են, եթէ չստանք յիմարութիւն: Ի՞նչ տրամաբանութեան բնութեան որ երևոյթի վերայ հիմնուած մէկը իւր կարողութիւնները և կեանքը պիտի զոհէ, անէ, այդ առողջ կշռադատութեամբ և ինքնաթելադիր կամքով: Յիպաւի հրաշք ենք սպասում մարդկանցից, եթէ պահանջում ենք, որ կամովին բարի գործեն, առանց մի ներքին մղումն ունենալու: առանց մի այլ երանական կեանքի ձգտելու: Միայն հաւատքը թէ Աստուած՝ աշխարհիս Արարիչը, որ կենդանութեան շունչ տուողն է՝ ամէն միջոցով կրթում գաստիարակում է մեզ և գէպի կատարելութիւն առաջնորդում: այն հաւատքը թէ մենք սահմանուած ենք մի գերագոյն կոչման համար և գերկզմանի միւս կողմը մի դատաւոր և հատուցիչ ունինք—այդ հաւատքը միայն կարող է մեզ լիելադրել ճշմարիտ առաքինական կեանք և առաքինութիւնը աւելի մեծ բան դարձնել, քան կենցաղագիտական հմտութիւնն է: նա կարող է տալ մեզ այն հզօր արիւթիւնը և զօրաւոր ոյժը, որ կմզէ գէպի մեր անձի, մեր էութեան ազնուացումը, գէպի ճշմարիտ մարդուն վայել դիւցազնական գործերը— Իւրաքանչիւրը մեզնից արեւ և անուժ է այն փորձառութիւնը, որ մեզ հանգիպում են կեանքի մէջ գէպքեր և բռնկներ, երբ գաղաղում է սառն դատողութիւնը, ընկճում է մաքրի կորովը, երբ կրքերի բռնութիւնը ամենալուսազոյն մտադրութիւնները ցրում: անհեապնում է, երբ մեր պարտքի յիշողութիւնը և զիտակցութիւնը չեն բաւում՝ մեզ մաքուր և հաւատարիմ պահելու մեր կոչման, մեր անհատական և ընկերական պարտքերի կատարման մէջ, երբ վերջապէս այս կամ տենչանքով արբեցած, պատրաստ ենք ուրքի տակ տալու ամէն բան և անելու

ինչ որ կարողանանք: Այդպէղ ահա, այգայիսի բռնկներում, երբ կեանքի մրկածութիւն մէջ անձարակ գէպ ու գէպ ենք տարւում՝ չենք կարծում մարկեօք մի զօրաւոր նեցուկի՝ որպէս զի բարոյական մաքառման հանգէպ հաստատուն և անվտանգ մնանք, մի զօրաւոր Սաստողի, որպէս զի յանցագործութեան և մեղքի մէջ չընկնենք: Այդ նեցուկը և սաստումը որ պիտի գտնենք, եթէ ոչ հաւատքի մէջ: այնտեղ, ուր մեր մաքրի և կամքի զօրութիւնները գերում յաղթում են՝ մեզ փրկում է հաւատքը:

Սակայն հաւատքը ճշմարիտ առաքինական կեանքի հիմունքը և արմատը չէ միայն: Առանց հաւատքի մենք չենք կարող միօրթարութիւն գտնել մեր կեանքի ձախող վիճակում: Մեր բոլոր առաքինութիւնները (ենթադրենք անգամ, որ դրանք առանց կրօնի և հաւատքի գոյութիւն ունին) չեն կարող հանգրտացնել մեզ օրհասական ժամերում: Երբ ամէն տեսակ թշուառութիւն և տառապանք թափում են մեզ վրայ և մեր առաքինի ընթացքի համար արհամահուած ձգում ենք յուսահատութեան մէջ, երբ մեր յանուն գերագոյն բարիքների ցոյց տուած անձնութիւնների համար մատուում ենք նեղութիւնների, մինչդեռ չարախնդիրները և ոճրագործները շուայտում են բախտաւորութեան գրկում: երբ ահառում ենք, թէ ինչպէս առաքինութիւնը ընկճում է մինչդեռ մոլորութիւնը յաղթում է, ծաղրում է անմեղութիւնը և հայածում ազնուութիւնը՝ ի՞նչ պատճառաբանութիւն, ի՞նչ մաժմունք կարող է մեզ մխիթարել, եթէ մենք հաւատ չունինք, եթէ մենք բնութեան և մարդկային կեանքի մէջ նպատակ չենք գտնում: Արդեօք այդ լքեալ և յուսահատ դրութիւնը մեզ չի ստիպի դաւաճանել մեր սիրած դրօշակին, մեր գաղափարներին և ձգտումներին, մանաւանդ երբ համոզում ենք կազմում, որ մեր ընտրած ճանապարհով չենք կարող ձեռք բերել այն ինչ որ մենք մեր երջանկութեան աղբիւրն էինք համարում— Ի՞նչ մխիթարութիւն իրաւունք ունինք սպասելու, եթէ չունենանք հաւատք և յոյս, որ աստուածային Նախախնամութիւնը կառավարում է ամէն բան և

առանց Նրան ոչինչ չէ կատարում որ մեզ հանդիպած բոլոր երևոյթները և պատահարները ի վերջոյ մեր բարոյն և օգտին պիտի ծառայեն՝ հաւատք և յոյս որոնք ոտքի են կանգնեցնում մեր ընկճուող արիւթիւնը և խրախուսում զիմեւու գէպի բարոյական կեանքի մաքառումը։ Նրբ մեր ծերութեան օրերում մեր ոյժերն սպառում են և մենք ծաղրւում ենք մարդկանցից, երբ սպիտակ ալեաց տակ ծնշուած ոչինչ չենք տեսնում մեր առջև բայց եթէ մի ցուրտ գերեզման՝ ոչինչ մեր ետեւը, բայց եթէ մեր արեան քրտինքով կառուցած ամբողջ կենաց չենք խորտակումը՝ ի՞նչը կարող է մեզ մխիթարել փախցնել մեզ վերայ յարձակուող մահուան սարսափը . . . Արդեօք տանջուող յուսահատութեան մէջ չենք անիծի մեր ծնունդը, մարդիկ և աշխարհը եթէ չունենանք հաւատք և յոյս որ մեր գործը դրած աշխատանքը կորսուած չէ, որ մեր արածներն իբրև քարեր պիտի ծառայեն այն հոյակապ և վեհ շինուածքի կառուցման համար, որ կոչւում է Աստուծոյ արդարութեան յաւիտեական թագաւորութիւն, որ տարածւում է գերեզմանի և մահուան միւս կողմը և ուր իւրաքանչիւրը մեզանից պիտի հասուցում ընդունէ, որքան արժանի է . . . Յիւրաքանչիւր մէկն իմաստակ պէտք է լինի կամ երեակայութեամբ ցնորուած, եթէ կամենար այս հարցերին լրումն տալ կեանքի խորհուրդը լուծել՝ առանց հաւատքի։

Այսպէս, մենք գտնում ենք որ մշմուրիտ առաքելական կեանքը, բառիս ամենաընդարձակ առմամբ, անհնարին է առանց հաւատքի։ Հաւատքը այն զրահն է, որով մենք գոտեպնդուած կարող ենք քաջամարտիկ զինուոր հանդիսանալ կեանքի բարոյական կռուի մէջ։ Առանց հաւատքի ոչ մի մեծ, զիւցազնական գործ չկայ երկրիս վրայ՝ չէ ձեռնարկուած եւ չէ իրագործուած։ Այդ է պատճառը, որ Յիսուս պահանջում է մարդկանցից այնպիսի հաւատք, որ ընդունակ է լեռներ խորտակել՝ այսինքն բարոյական կեանքին խոչընդոտ լեռներ։ Հաւատքով է, որ առաքելները նուաճեցին բովանդակ քաղաքակրթեալ աշխարհը հաւատքով է, որ բոլոր մարտիրոսները վրենց զազափարների համար մաքառեցին։

տանջուեցին և բարոյ յաղթութեան յուսով իրենց կեանքը գնելով՝ նահատակուեցան։ Ո՞վ կկամենար մեռնել մի բանի համար, որի յաղթութեան վերայ ապահով չէ, և ի՞նչ կմնար աշխարհի պատմութիւնից, եթէ հաւատքը մէկգի ձգուէր։ Բոլորովին ճշմարիտ է Գեօթիկի ասածը, թէ աշխարհի պատմութեան իսկական միակ և ամենալուրջ խնդիրը մնում է հաւատքի և անհաւատութեան ընդհարումը։ Բոլոր դարազուխները շարունակում է նա, որոնց մէջ իշխում է հաւատքը՝ փայլուն են, սիրտ բարձրացնող և պտղարերձ ժամանակակից թէ գաղաց աշխարհի համար։ Մինչդեռ բոլոր դարազուխները ուր անհաւատութիւնն է իշխում, թշուառ ելք ունին, և եթէ մինչև անգամ մի վայրկեան առերեւոյթ փայլով կամենային պարծենալ՝ անհետանում են ապագայի առաջ, որովհետև ոչ ոք անպտղարեր ժամանակի ծանաչողութեամբ տանջուելու ակորժակ չունի։

Հաւատքը ճշմարիտ բարոյական և առաքելական կեանքի արմատն է, որից հոսում, տարածւում է բոլոր հիւթը և զօրութիւնը գէպի ծառի ճիւղերը։ Մեր գործերը այդ ծառի ծաղկունքներն են։ Ինչպէս ծառը կատարում է իւր կոչումը՝ ծաղկում է և պլուտուղ բերում՝ միայն այն դէպքում, երբ ամուր կանգնած է արմատի վրայ, այնպէս էլ մենք կկարողանանք կատարել մեր կոչումը՝ առաքելի և ազնիւ գործեր յառաջ բերել՝ ծառայելով Աստուծոյ և մարդկութեան, միայն այն դէպքում, երբ ամուր, հաստատուն ենք քրիստոնէական հաւատքի վրայ։

Ա. Տ. Գ.

ՄԻ ԱՆՈՒՇԱԳԻՒԻ ՄԵՆՅԱԾ ԼԱՅՐԱԳԵՏ
Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐԶԻ ՏՆԻՅ.

ՄԱՅՍԻՍ Խորենացին ս. Եռսիկի և ս. Ներսէսի մէջ միայն մի կաթմուղիկու է յիշում՝ «զՊառնեբսեհ տմ յԱշտիշատից Տարօնոյ» որին նորա ասելով ընտրել են պատն ոչ կաւոյ այր յազգէ Գրիգորի. Փաւստոս Բիւզան-